ՂԱՓԱՆԻ ԾՐՀԱՆ

ԱՐԾՎԱՆԻԿ (ՀՆՈՒՄ՝ ԵՐԵՑ-ԵՐԵՑՎԱՆԻԿ)

Այժմ գտնվում է Ղափանի շրջանի մեջ, հնում մտնում էր մյուս Բաղք կամ Քաշունիք գավառի մեջ. հարկի չափն էր 12։ Երեց-Երիցվանիկ հին անունը ձևափոխվելով դարձել է այժմ Արծվանիկ։

Գյուղի սահմաններում կա երկու կարևոր հուշարձան. մեկը՝ Երիցու վանքը՝ գտնվում է գյուղից մոտ երեք կիլոմետր դեպի արևելք, բարձրավանդակի վրա, քարափի պռունկին։ Համաձայն մատենագրական տեղեկությունների, շինված է 6-րդ դարի կեսերին Երիցուկ վանականի կողմից (հետո եպիսկոպոս)։ Այժմ կիսավեր վիճակում են թե՛ բուն եկեղեցին և թե՛ շուրջը եղած մյուս շենքերը ու բակում առանձնակի կանգնած մատուռը։

Այս հուշարձանի պատերին ոչ մի արձանագրություն չկա։

Գյուղից կես կիլոմետր դեպի արևմուտք, մի թմբի վրա գտնվում է մի փոքրիկ թաղակապ եկեղեցի և շուրջը գերեզմանատուն։ Եկեղեցին շինված է կոփածո քարերով, ներսում և դրսից պատերի մեջ ագուցված են սրբատաշ, սպիտակավուն փոքր քարեր ու խաչքարեր, որոնց վրա կան 11-րդ դարի սկզբի արձանագրություններ։

Ներկա շենքն իր ճարտարապետական ոճով չի համապատասխանում արձանագրությունների ժամանակին՝ 11-րդ դարին. հավանաբար այդ հին շենքի տեղ նորն է շինվել և հնի արձանագրությունները խնամքով հավաքվել ու տեղադրվել են նորի պատերի մեջ։ Բակում գտանք հին շենքի քիվի անկյունի մի ատամնավոր քար, որը թե՛ նյութով (մուգ բազալտ) և թե՛ մանավանդ, մշակման բարձր տեխնիկայով բոլորովին տարբերվում է ներկա շենքից և միանգամայն համապատասխանում է 11-րդ դարի հուշարձաններին։

Եկեղեցու շրջապատի գերեզմանատան մեջ կան մի քանի հասարակ խաչքարեր ու գերեզմանաքարեր, թեև հին, բայց անարձանագիր։ Մնացածները գերազանցապես 16—17 դարից են, դրանցից կարևոր են եկեղեցու հյուսիսային կողմում իրար մոտ գտնվող երկու օրորոցաձև տապանաքարերը, ուստա Ավագի շինածները, որոնցից միայն մեկի արձանագրությունն է ընթեռնվում դժվարությամբ։

Այս գերեզմանատունը մինչև այժմ էլ օգտագործվում է։ Գերեզմանատան հյուսիս-արևելյան կողմում, մի հարյուր մետր նրանից հեռու, դեպի գյուղ տանող ճամփի կողքին պառավոր ծառի տակ գտնվում է սպիտակավուն քարից և ամբողջովին ջարդոտված մի գերեզմանաքար, դա դավաճան Մելիք Ֆրանգյուլի գերեզմանն է, որին տեղացիք մի՛ անունով են միայն կոչում—«շոն Փրանգյուլի գերեզման»։

Գյուղի արևմտյան եզրին էլ կա մի ավելի հին գերեզմանատան մնացորդներ, ուր կան մի քանի արձանագրված խաչքարեր և տապանաքարեր, որոնցից երկուսի արձանագրությունների մեջ հավանաբար նշանագրեր են գործածված (№ 403, 404)։

390. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գերեզմանատան միջի եկեղեցի. արևելյան պատի լուսամուտի հարավից ագուցված փոքր, սպիտակավուն քարի վրա՝ ներքուստ. 7 տ.*

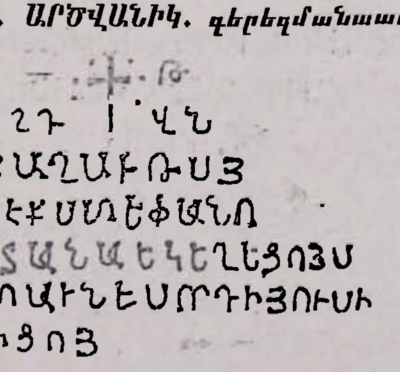

ԹՎ. :ՆՂԴ: | Ի ՅԱՂԱՒԹՍ Յ|ԻՇԵՑԷՔ ՍՏԵՓԱՆՈ|Ա ՔԱՀԱՆԱ, ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ | ՊԱՇՏԱՒՆԷՍ, ՈՐԴԻ ՅՈՒՍԻ|Կ ԵՐԻՑՈ։

Լուսանկ. տախտ. XL, 146

391. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատան միջի եկեղեցու. հյուսիսային պատի կենտրոնական մասում. ներքուստ ագուցված փոքր, սպիտակավուն քարի վրա. 9 տող.

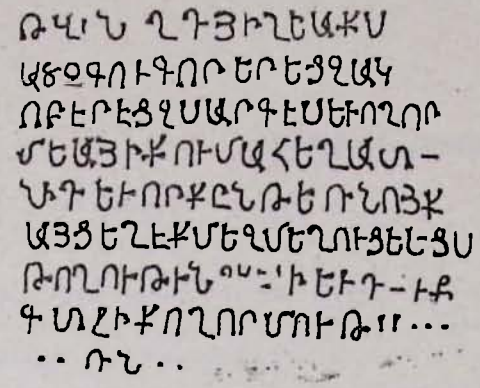

Թվ. : ՆՂԴ : ՑԻՇԵԱ ՔՍ. | ԱԾ. ԶԳՈՒԳՈՐ ԵՐԵՑ, ԶԱԿ|ՈԲ ԷՐԷՑ, ԶՍԱՐԳԷՍ ԵՒ ՈՂՈՐ|-ՄԵԱՑ Ի ՔՈՒՄ ԱՀԵՂ ԱՏԵՆԻԴ. ԵՒ ՈՐՔ ԸՆԹԵՌՆՈՑՔ | ԱՑՑ ԵՂԷՔ ՄԵԶ ՄԵՂՈՒ-ՑԵԼ|ՈՒՑՍ | ԹՈՂՈՒԹԻՆ.... ԵՒ ԴՈՒՔ | ԳՏՉԻՔ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻ | Ի ՏԵԱՌՆԵԼ:

392. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատան միջի եկեղեցու հյուսիսային պատի կենտրոնական մասում, ներքուստ, ագուցված փոքր խաչքարի շրջանակնե-րին.

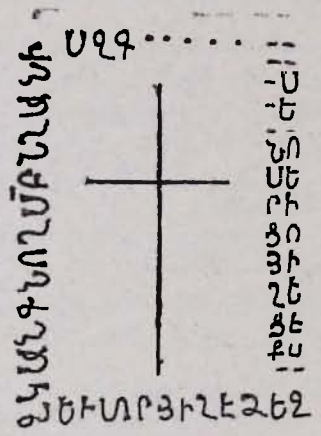

ԶԿԱՆԳՆՈՂ ՄԲ ՆՇԱՆԻՍ ԶԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԶՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՐԻՑՈ ՑԻՇԵՑԷՔ ԻՒ ՔՍ ԵՒ ՏՐ ՑԻՇԵ ԶԵԶ:

Լուսանկ. տախտ. XL, 147

393. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատան միջի եկեղեցի. արևելյան լուսամուտի մոտ ներքուստ ագուցված խաչքարի շրջանակներին.

ԶԾԱՂԻԿ ՆՈՐՈԳՈՂ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ.
ԶԴԱՒԻԹ ՑԻՇԵԱ ՔՍ. ԱԾ.
ԹՎ. : ՆՁԱ :

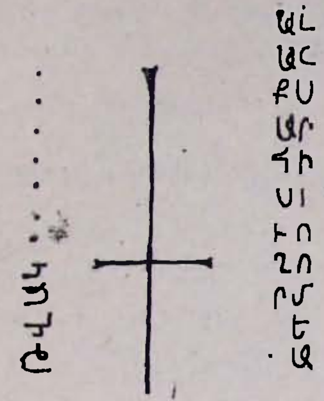

394. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *Գերեզմանատան մեջի եկեղեցի՛ բեմի վրա որպես վեմքար ագուցված խաչքարի բեկորի վրա.*

Ինչպես խաչքարի ոճը, նույնպես և արձանագրության գըրչությունը նման է նախորդներին. ԺԱ դարի կոթող է։

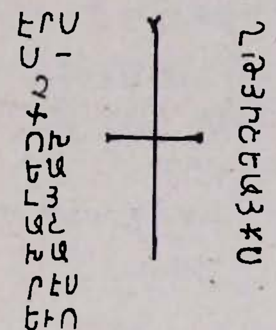

395. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գերեզմանատան մեջի եկեղեցի. ներսում ընկած խաչքարի մեջին մասի շրջանակներին.*

ԹՎ. : Ն̅Ղ̅Ը̅ : ՅԻՇԵԱՑ ՔՍ. .
......ՓՈԽԵԱԼ ՅԱՇԽԱՐՀՍ......

396. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գերեզմանատան մեջի եկեղեցի. հարավային պատի կենտրոնական մասում ագուցված սպիտակավուն քարի վրա. արտաքուստ, արևի ժամացույց, շառավիղների ծայրերին գրված Ա-ից Ժ և ապա՝ կրկին Ա. և Բ. առանց տասնավորի. Թվականը պետք է ՆՂԹ։ լինի։*

--Ե :
ԵՒԱ-ԱՂՈՒԹԵԱ-Շ..Ա
ԵՂԵՑԻՍ ... . ՈՍ....

397 ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գերեզմանատան մեջի եկեղեցի. բեմի եզրին կանգնած փոքր խաչքարի տակին. 2 տ.*

ՅԻՇԵԱ | ՔՍԱՑՋ
ԴԱՒԻԹԵՒՈՂՈՐ

ՅԻՇԵԱ. Ք̅Ս̅. ԱԾ. Զ|ԴԱՒԻԹ ԵՒ ՈՂՈՐ|ՄԵԱ|.

Վերջին երեք տառը չի գրված տեղ չլինելու պատճառով։

398. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գերեզմանատուն. եկեղեցու հյուսիսային կողմում օրորոցաձև տապանաքարի վրա. գոտիաձև.*

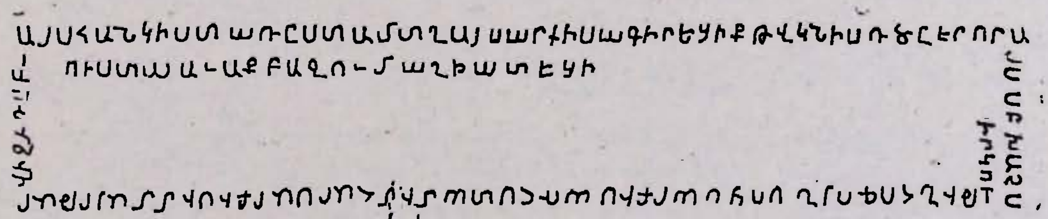

ԱՅՍ ՀԱՆԿԻՍՏ ԱՌԸՍՏԱՄ ՏՂԱՑ ՍԱՐԳԻՍԱ. ԳԻՐԵՑԻՔ ԹՎ|Ա|Կ|Ա|ՆԻՍ :ՌԾԸ: ԷՐ ՈՐ ԱՅՍ ՄԵ ԽԱՉՍ ՓՐԿՈՒԹԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ՍՈՑ|Ա|. ՍԱՐԳԻՍ, ԱՌԸՍՏԱՄ ԻՄ ՀԱՐ ՍԱՐԳԻՍ ԻՄ ՄԱՅՐ ԹԱՐՎԻԶ . . . . : .
ՈՒՍՏԱՑ ԱԽԱՔ ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏԵՑԻ:

Տապանաքարի հյուսիսային կողին կենցաղային տեսարան է, թամբած ձի, նվագող՝ սազը ձեռին, պարող, եղջերուներ երկու հատ, ըլիթներ ապա կրկին նվագող։

Հարավային կողին՝ չորս խորաններ մեջերին խաչ։

Արևմտյան ճակատին խաչ, արևելյան՝ հավիտենականության նշան՝ ռելիեֆ։

399. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատուն. եկեղեցու հյուսիսային կողմում օրորոցաձև տապանաքարի վրա։

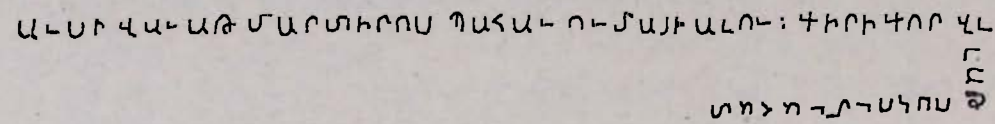

Այս արձանագրության մեջ՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ և Գ[Ի]ՐԻԳՈՐ անուններից բացի մնացած բառերը հայերեն չեն, ըստ երևույթին պարսկերեն պիտի լինեն։

Արձանագրությունը խիստ քայքայված է. գերեզմանաքարը նախորդի կողքին է, հարավից, նույն ոճով շինված, կենցաղային քանդակների փոխարեն նայնպես խորաններ են ու խաչեր։ Նույն ուստա Ավագի գործը պիտի լինի։

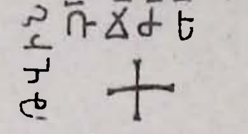

400. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատան մի փոքրիկ խաչքարի վրա։

ԹՎԻՆ :ՌՃԺԵ:

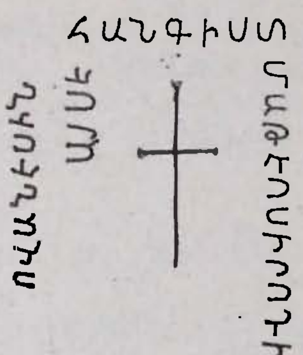

401. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գերեզմանատուն. մի փոքրիկ խաչքարի վրա։

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՄԱԹԵՈՍԻ ՈՐԴԻ ՈՎԱՆԷՍԻՆ։

ՈՐԴԻ բառի մեջ սկզբի տառերը սխալ է տեղադրել գրիչը։
ՈՎԱՆԷՍ բառը գրված է հյուսիսային կողին։

402. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. գյուղի արևմտյան եզրի գերեզմանատուն. կանգնած խաչքարի ճակատին, շրջանակներին և կողին։

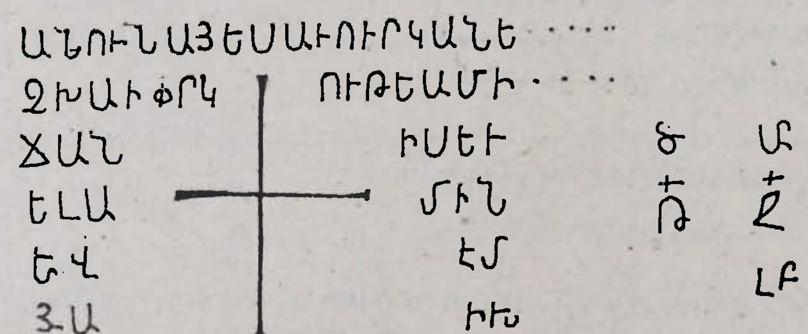

ԱՆՈՒՆ ԱՑ ԵՍ ԱՒՈՒՐ ԿԱՆ[Կ]ՆԵ[Ց]Ի ՋԽԱ[ՋՍ] Ի ՓՐԿՈՒԹԵԱ ԱՄԻ[Ր]ԻՋԱՆԻՍ ԵՒ ՆԼԱՄԻՆ ԵՒ ՎԷՄՑԱՒ......ԹՎ. :ՋԼԲ:

Աջակողմյան առանձնակի գրվածները կողին են։
Խաչքարի առաջ կա տափակ գերեզմանաքար։

403. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գյուղի արևմտյան եզրի գերեզմանատուն. նախորդին մոտ հյուսիսից, կանգնած խաչքարի կողերին.*

ԱՆՈՒՆ
ԱՅԵՍԱՒ
ՈՒՐ·ԿԱԿՆ
ԷՑԻՉԽԱՀ
ՍԻՓՐԿԻԿՈԹ
ՀՈԳՈՒ Խ

ՈՆՓԻԵ
ԻՈԵԼՄՏԵՒ
ՄՆԱԻՂ-
ԹՈՒՆԱԾ
ՈՂՈՐՄ
ԹՉԼԲ

ԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍ ԱՒՈՒՐ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ Ի ՓՐԿՈՒԹ ՀՈԳՈՒ. . ՄԻՆԱ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԹՎ. :ՉԼԲ:

Առաջին սյունակը հյուսիսային կողին է, երկրորդը՝ հարավայինը։

Երկրորդ սյունակի առաջին չորս տողերը ծածկաղիր կամ նշանագրերով են։

404. ԱՐԾՎԱՆԻԿ. *գյուղի արևմտյան եզրի գերեզմանատուն. ուղղանկյունաձև քարից օրորոցաձև տապանաքարի վրա։*

ԵՍՈՎԱՆԷՍՍՈԼՏԱՆ
ԶՔԱՐՍՈՐԴՈՅԻՄՈՅՍ
-ԱՐՔԱԼՈՐԻԿԱԶՄ ՈԼՆ
ԻԷՋԿԻՒՐՆԻՏԿՈՂՄԱՀԻ ԱՀԱԿ

ԱՐՔԱ բառի սկզբից մեկ տառ ջարդված է։
Վերջին տողը ծածկագիր և նշանագրերով է։

ԵՍ ՈՎԱՆԷՍ ՍՈԼՏԱՆ ԶՔԱՐՍ ՈՐԴՈՑ ԻՄՈՑՍ -ԱՐՔԱ ԼՈՐԻ. ԿԱԶՄՈՂՆ ՍՀԱԿ . . . . .

Աջակողմյան սյունյակի երկու տողը արևմտյան ճակատին է։

ՎԱՀԱՆԱՎԱՆՔ

Գտնվում է Ղափանի շրջանի մեջ, ամայի տեղում, Շհարջիկ գյուղի գիմաց, գետի հանդիպակաց աջ ափին։ Հնում մտնում էր Ձորք գավառի մեջ։

Ստ. Օրբելյանն իր պատմության մեջ այս վանքի շինության ու կարգավորմանը նվիրել է մի հատուկ գլուխ (ԽԵ). համաձայն որի Սյունյաց իշխաններից Ջագիկի կրտսեր որդի Վահանը՝ դառնալով կրոնական՝ շինում է այս վանքը և իր անունով կոչում Վահանավանք, 911 թ.,—«Յոյժ գեղեցիկ յօրինուածովք, գմբեթայարկ և եռախորան, հաստահեղոյս և տաշածոյ վիմօք». այստեղ են հավաքվում 100 վանականներ, իսկ իշխանները նվիրում են վանքին չորս գյուղ և այլ կալվածներ։

Վանքի հիմնադիր Վահանին հաջորդում է իր եղբորորդին, նույնպես Վահան անունով (հետագայում Սյունյաց եպիսկոպոս և ապա կաթողիկոս). սա ես կառուցում է մի շարք նոր շենքեր «Աղոթարան ի դրան եկեղեցւոյն վիմարդյան մահարձանօք, յորում հանգուցեալ կան ի շիրմի բազում թագաւորք և թագուհիք Աղվանից և Բաղաց, և բազում իշխանք փառաւորք Սիսական աշխարհիս», շինում է նաև տրապէզ (սեղանատուն), մեծ պարիսպ և փողրակներով ջուր բերում մինչև վանքը։

Ավելի ուշ, Բաղաց Գրիգոր թագավորի օրոք, թագուհի Շահանդուխտը իր քույր Կատայի և Սենեքերիմ թագավորի հետ շինում են եկեղեցի մեծամեծ կամարների վրա, բազմասյուն սրահներ և այլն։

Հիշատակված այս բոլոր շինություններից այժմ կիսափուլ վիճակում մնում են մի եկեղեցի ու պարիսպ, որոնց կտուրներն ամբողջովին և հարավային պատերի էլ մեծ մասը փլել են. պարսպի առաստաղից մնացել են բաց տարածության մեջ մեծամեծ քարերով շարված երկու հիանալի կամարներ։ Սրանցից արևմուտք մի հարյուր մետր հեռու նույնպես կիսափուլ վիճակում մնացել են Շահանդուխտի շինած եկեղեցին, ժայռին կից, կամարների վրա, որպես երկրորդ հարկ, սրա էլ կտուրն ամբողջովին և արևելյան պատը կիսովին փլել են։ Շրջապատի փլատակները ծածկված են խիտ անտառով։

Շենքերը շինված են բազալտի սրբատաշ և մեծամեծ քարերով, որոնց հանքատեղը գտնվում է հուշարձաններից հյուսիս, մոտ 200 մետր հեռու, սարալանջին։